

УДК 140.8

Туровський Р.
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II
w Krakowie Wydział Filozoficzny

Формування культурної ідентичності в світлі синергійної антропології Сергія Хоружого: базові концепти та приклади їх застосування

Синергійна антропологія як дисципліна активно розвивається, знаходячи собі сферу використання в таких галузях, як, наприклад, літературознавство, психологія і навіть психотерапія.¹ В даній статті мова йде про одне з таких застосувань синергійної антропології — оригінальній інтерпретації логіки культурно-цивілізаційних процесів, запропонованій Хоружим.

Ключові слова: С. Хоружий, синергійна антропологія, культурно-цивілізаційні формації.

ВСТУП

Сергій Хоружий за допомогою власної антропологічної концепції – синергійної антропології² прагне по-новому осмислити метаморфози, через які проходить сьогодні людина, зрозуміти ті антропологічні

1 Фонарь Диогена. Проект синергійної антропології в сучасному гуманітарному контексті, ред. С. Хоружий, Москва 2010.

2 Ця концепція являє собою серйозну спробу створення нової, альтернативної по відношенню до класичної європейської антропології, що виросла з філософії Арістотеля, Декарта і Канта. Основні концепти своєї антропології Хоружий черпає, по-перше, з традиції православної аскетичності — ізіхазму, який остаточно сформувався в просторі східного християнства в період 4-6 ст. нашої ери. Тут автор нової антропології вписується в богословсько-філософську традицію неопатристичного синтезу, у основ якої стояв протоієрей Г. Флоровський. По-друге, Хоружий багато в чому продовжує лінію європейської феноменології, в першу чергу таких авторів, як Е. Гусерль, М. Хайдеггер і М. Фуко. Окрім того, ставлячи акцент на екзистенційних, таких що існують в особистому досвіді моментах філософського дискурсу, російський філософ ставить себе в ряд продовжувачів того стилю філософствування, який в свій час запропонував С. Кіркегор.

зміни, для яких, на його думку, сучасний філософський дискурс ще не виробив адекватних інструментів аналізу і ключів для інтерпретації. Більше того, Хоружий позиціонує свою концепцію не як область філософії, а, скоріше, як нову гуманітарну дисципліну, яка з часом могла б стати основою всього гуманітарного знання.³

В своїх численних статтях, а також в публічних лекціях⁴ філософ представив чіткий понятійний апарат, котрий, як нам уявляється, з успіхом і творчо може бути використаний як для розуміння історії взагалі, так і для інтерпретації сучасності зокрема. Представлена нижче концепція може стати корисним інструментом для історика, культуролога, політолога.

В найбільш загальному вигляді Хоружий розглядає історію не як комплекс фактів, а скоріше, як ряд культурно-цивілізаційних формацій. Причому всі основні категорії його концепції взяті з дискурсу, що відноситься до опису структур свідомості. Філософ аналізує історичний процес не стільки в контексті соціології, естетики, скільки в горизонті антропології.⁵ Антропологічний рівень розглядається тут як базовий для аналізу кожної окремої історичної формації. В своєму дослідженні Хоружий постійно робить перехід від структур людської свідомості до структур історії.

Крім самої синергійної антропології, базовим поняттям історіософської концепції філософа являється поняття "Традиції". При цьому ключовою є думка, згідно з якою історична динаміка як така — це результат взаємодії традицій різного роду, насамперед Традиції Духовної і Традиції Культурної.

В подальшому викладі ми дамо дефініцію понять традиції, як її розуміє Хоружий а також представимо запропоновану ним класифікацію різноманітних традицій. Ми також коротко опишемо сутність синергійної антропології – настільки детально, наскільки це необхідно для

3 Хоружий С., Новая антропология как наука наук о человеке, лекція прочитана в Папському Університеті Яна Павла II в Кракові 14 березня 2013.

4 На найбільш повно дана проблематика розкрита С. Хоружим в циклі лекцій прочитаних в листопаді – грудні 2013 року в МДУ ("Духовная и Культурные традиции в России"), в тому числі, в останній лекції циклу (Эволюция культурно-исторических форм русского сознания). Дані матеріали доступні на сайті www.synergia-isa.ru.

5 Такий підхід до історичної науки добре вписується в загальну тенденцію до антропологізації історії, яка в останні півсторіччя стає все популярнішою. В якості прикладу можна згадати про напрям в академічній історії, відомий як La Nouvelle Histoire.

розкриття предмета даного дослідження. Потім, в загальних рисах ми опишемо декілька основних видів традиції і покажемо, яким чином вони, взаємодіючи між собою, формують історичну реальність.

ТРАДИЦІЯ, ЯК ТАКА

Поняття традиції російський автор розуміє особливим чином, виводячи його з більш широкого поняття “трансляції” – кожна річ у просторово-часовому континуумі є річчю, що транслюється. Це відноситься, в першу чергу, до речей матеріальних. Але по аналогії з ними те ж можна сказати про смисли, емоції, про те, що складає, висловлюючись мовою філософа, “антропологічний простір”⁶.

За Хоружим, Традиція як така – це трансляція що має три ключові предикати: (а) пам’ять, (б) цінність і (в) когерентність⁷. Крім того, філософ вводить власну класифікацію традицій на основі двох наступних параметрів:

Тип трансльованих в даній традиції змістів. Такі змісти можуть мати характер або сутнісний (формалізований) або енергійний (не формалізований)⁸. До перших Хоружий відносить наукові чи богословські традиції, традиції ремесел або технік. В другому випадку мова йде про трансляції деяких устремлінь, емоцій, когнітивних установок.

6 Хоружий С., Лекція II з циклу Духовная и Культурная традиции в России, МДУ 13 листопада 2013.

7 Іншими словами трансльовані в традиції змісти зберігають єдність в часі яка досягається в рамках і з допомогою інституцій і спільнот. Крім того, такі змісти повинні нести певну об’єктивну цінність. Нарешті, трансльовані в традиції змісти мають внутрішню цілісність. В контексті трьох викладених критеріїв, деякі трансляції, які звичайно сприймають як традиції, такими насправді не являються. Це відноситься, наприклад, до стереотипів пліток, моди, або конвенцій поведінки. Всі ці трансляції хоча й мають єдність у часі (предикат пам’яті), але мають сумнівну об’єкти в ну цінність, (предикат цінності), та й внутрішньої цілісності (предикат когерентності) вони, найшвидше, не мають. Така конвенція поведінки часто зберігається, скоріше, в силу деякої інертності, ніж в силу усвідомлення їх корисності. Наприклад, традиціоналістські суспільства наповнені такими конвенціями и стереотипами, але мова тут йде, скоріше, про деяку історичну цінність ніж про цінність культурну. За Хоружим, такі суспільства часто позбавлені історичної динаміки і спрямовані скоріше до до в’янення, ніж до процвітання.

8 Дихотомія сутнісного і енергійного також є одним з базових концептів Синергійної Антропології Так Хоружий говорить про есенціальний (сутнісний) і енергійний дискурс, що розуміються як найбільш загальні когнітивні установки. Більш докладно ми розкриємо зміст цього поділу в подальшій частині статті.

Спосіб трансляції змістів в даній традиції. Можна говорити, наприклад, про вербальні, невербальні, усні, письмові, педагогічні способи трансляції.

Хоружий перераховує такі класи основних традицій: (а) духовна традиція, (б) релігійна традиція, (с) культурна традиція, (д) народна традиція. Філософ виділяє три можливі способи співіснування перерахованих вище традицій: відношення взаємного доповнення, відношення взаємного виключення і відношення ієрархічності⁹.

Підводячи висновок темі традиції, як такої, варто сказати про те, чим для Хоружого традиція не являється. По-перше, поняття традиції не являється синонімом традиціоналізму, пасивного консерватизму. Навпаки, в розумінні Хоружого, існування традиції потребує творчого підходу з боку її adeptів¹⁰. По-друге, традиція не вичерпується соціальною сферою. Витоки традицій потрібно шукати не на соціальному, культурному чи навіть релігійному, а, швидше, на антропологічному рівні. Вона формується як результат роботи найбільш загальних принципів освоєння реальності людською свідомістю. Тому традицію не можна розглядати, наприклад, в якості інструмента управління масами, зводити її до соціального чи економічного, як це прагнули робити в ідеології Просвітництва.

9 За Хоружим для епохи середньовічної Київської Русі (X-XIII ст.) була характерна домінація Релігійної Традиції, причому сама вона виростала, насамперед, з Традиції Духовної. Для пізнього періоду Московської Русі (XVII ст.) суттєвим стало протистояння Традиції Духовної з Традицією Народною (обрядовір'я), яке мало місце в рамках однієї Релігійної Традиції (Православ'я). В свою чергу, починаючи, з епохи Петра Великого (XVIII ст.) Духовна, Релігійна і Культурна традиції розвивались більшою мірою незалежно одна від одної. Ситуація змінилась лише з часів Пушкіна і Серафима Саровського (XIX ст.), коли творче взаємопроникнення Духовної і Культурної традицій послужило потужним поштовхом для творчого розвитку. Тим не менше, уже на початку наступного сторіччя XX ст.) заявили про себе тліючі ще з часів Расколу протиріччя между Духовною, Релігійною і Культурною традиціями, в результаті чого Росія пройшла через трагічні випробування революціями.

10 За Хоружим, розклад традиції починається в той момент, коли зміст енергійного характеру починають зберігати і транслювати з допомогою заосбів, адекватних для трансляції змістів сутнісного плану. В якості прикладу філософ говорить про Православ'я, в якому, з моменту прийняття його на Русі уживались тенденції до розвитку традиції аскетичних практик (енергійні змісти) з суто язичницькими тенденціями до сакралізації і обрядовірування (сутнісні змісти).

Розгляньмо кожну з перерахованих традицій більш детально.

ДУХОВНА ТРАДИЦІЯ

Ця традиція не ідентична релігійній традиції, хоча й являє собою базову формотворчу частину останньої. Духовна традиція виростає з особливого роду індивідуального досвіду, котрий в рамках даної традиції формується в цілісний когерентний дискурс названий Хоружим духовною практикою. Така практика являється ядром і головним предметом даної духовної традиції. Духовна практика і духовна традиція складають певну бінарну систему. Так полем прикладання першої є індивідуальність, другої – община¹¹.

Духовну практику Хоружий описує в поняттях своєї синергійної антропології, в межах якої людина розглядається з точки зору двох ключових понять – енергійність і граничність. Філософ аналізує людину як певне енергійне утворення не з точки зору його сутності (есенціалістський підхід), а скоріше, з точки з точки зору її ж, людини устремлень і внутрішніх комплексів, її можливих проявів (енергійний підхід). Така методологічна перспектива, на думку філософа, дозволяє уникнути редукціонізму в дескрипціях і необхідності постулювання в людині присутності якихось незмінних сутностей, вводить когерентну систему дефініцій. Серед усіх антропологічних проявів ключовими є ті, в котрих людина виступає не як замкнута, а, скоріше, розімкнута система. Хоружий називає такі прояви граничними. Розмикаючи себе, людина стикається з чимось іншим в найширшому сенсі, конституюючи таким чином власну ідентичність.¹²

11 За Хоружим, "(...) духовна практика — це механізм відтворення досвіду саморозмикання людини в напрямі до Інобуття. Її зміст являє собою певний індивідуальний досвід, містичний акт" (Хоружий С., Лекція V з циклу Еволюція культурно-історичських форм русского сознания, МДУ 6 грудня 2013).

12 В Синергійній Антропології вводиться модель трьох базових механізмів / топік розмикання: (а) Онтологічна топіка (Людина, як істота, що реалізується в бутті, розмикає себе на інший горизонт Буття, на Інобуття); (б) Онтична топіка (Людина, як істота, що має свідомість розмикається на Інше, яке можна розуміти як реальність, що знаходиться поза горизонтом свідомості); (с) Віртуальна топіка. Тут мова йде про не цілком актуалізовані прояви. В віртуальних практиках немає саморозмикання по відношенню до Іншого Але це також граничний прояв людини. Всі три вищенаведені класи граничних проявів людини разом разом утворюють так званий "антропологічний кордон" Звичайно, йдеться не про геометричне, а, скоріше, онтологічне розуміння кордону.

Духовна практика – це певна стратегія, метою якої є досягнення інобуття. Мова йде про про саморозмикання людини в онтологічно-му сенсі, тут людина прагне виробити в собі певний вертикальний вектор. Духовна практика — це практика альтернативна по відношенню до всіх інших практик. Її метою є досягнення мета-емпіричного, транс-емпіричного Телоса. В рамках духовної Практики транслюються індивідуальні (енергійні) змісти . Вона будується на парадигмі сходів, на кожній черговій ступені яких підвищується ступінь складності антропологічної структури. Духовна практика виробляє відповідну інструкцію власний органон, котрий служить організації духовного досвіду, його реалізації, верифікації і подальшій передачі. Така практика зберігається всередині деякої спільноти, котра сприяє її реалізації , така практика являється внутрішньо церковною. В той же час, духовна практика має характер індивідуальний. За Хоружим, духовна практика грає виняткову роль в формуванні духовної традиції, котра, в свою чергу, є ключовою в ансамблі основних класів традицій – культурної, релігійної, художньої, наукової і т. д. Сама духовна традиція існує, по суті, для того, щоб зберігати і передавати духовну практику.

РЕЛІГІЙНА ТРАДИЦІЯ

Ця традиція виростає з відповідної духовної традиції. Вона створює певний універсум, в котрому людина здатна реалізувати себе в усій повноті. В рамках релігійної традиції, гетерогенної по своїй суті, Хоружий виділяє ряд субтрадицій: духовну традицію (служить збереженню і передачі практики), матеріальні (сакральна архітектура), культурні (сакральна музика), соціальні (школи), інтелектуальні (доктрина), на решті – народні традиції (обряди, вірування, звичаї).

Весь цей ансамбль служить збереженню духовної традиції яка, в свою чергу, є засобом створення, верифікації, трансляції і збереження деякого ключового для самореалізації людини досвіду.

Аналізуючи внутрішню структуру релігійної традиції Хоружий говорить про її, висловлюючись мовою математики, три проєкції або аспекти:

a. Аспект досвіду. Традиція як механізм трансляції особистих енергійних змістів засобами особистого спілкування;

b. Аспект інституції. Традиція як механізм трансляції безособистісних формалізованих змістів. Механізм трансляції має тут характер скоріше есенціальний, ніж енергійний;

с. Аспект доктрини. традиція як механізм трансляції і характер змістів, що транслюються схожий з попереднім інституціональним аспектом.

За Хоружим, ключовим і формотворчим аспектом релігійної традиції є аспект досвіду – інституціональний і доктринальний аспекти грають в ньому допоміжну роль, сприяючи створенню умов для виникнення відповідного досвіду, його верифікації, збереження і трансляції в часі¹³.

Таким чином, Хоружий отримує черговий інструмент для аналізу конкретної історичної формації. Для такого дослідження необхідно, по-перше, прослідкувати динаміку змін інституційного, духовного (досвідного) і доктринального аспектів даної релігійної традиції. Потім необхідно проаналізувати характер їх взаємодії, отримавши на виході чіткий цілісний образ даної культурно-цивілізаційної реальності.

За Хоружим, можна говорити про співіснування в деяких епохах двох паралельних Релігійних традицій — великої і малої. Традиція мала складається з комплексу не відрефлексованих змістів, набору образів і вірувань. Вона строго відділена від інтелектуальної раціональної і культурної сфер антропологічної реальності. Мала релігійна традиція є інтегральною частиною, гетерогенною по характеру народній традиції. В свою чергу, в традиції великій ключову роль грає відповідна духовна практика, аспект досвіду¹⁴. Така традиція включає в себе також і доктринальний аспект, вона входить в контакт і справляє великий вплив на культурну традицію.

КУЛЬТУРНА І НАРОДНА ТРАДИЦІЇ

Культурна традиція, так само як і традиція релігійна, складається з ряду субтрадицій: духовної, матеріальної, соціальної, інтелектуальної, художньої і т. д. Трансльовані в ній, зазвичай педагогічним методом, змісти мають як есенціальний так і енергійний характер. Для культурної традиції характерним є різноманіття інституцій, що відносяться

13 Хоружий С., Лекція III з циклу Духовная и Культурные традиции в России, МДУ 20 листопада 2013.

14 Прикладом співіснування Малої і Великої релігійної традиції є Московська Русь. В її пізній період Релігійна традиція була майже повністю редукована до Малої Релігійної традиції. Саме таке становище стало, за Хоружим, одною з головних причин замирання всякої історичної динаміки тодішньої російської держави.

до економічної, правової, освітньої чи художньої сфер¹⁵. Крім того, в культурній традиції, в порівнянні з релігійною традицією, значно більш різноманітні змісти концептуального (інтелектуального плану).

В свою чергу, в Народній традиції транслюються змісти, котрі необхідно віднести до ірраціональних пластів людського буття — міфи, стереотипи, вірування. Цим змістам свідомість приписує особливий статус, вони сприймаються, як цінність, котру необхідно зберігати в якості гаранта цілісності відповідного етносу. Складно при цьому раціонально обґрунтувати, в чому об'єктивно відповідає приписувана народній архаїці цінність. За Хоружим, мова тут може йти виключно про цінність емоційну. Тут відсутній особистий вимір як такий, цей вимір навіть шкідливий для існування народної традиції. Філософ вважає, що народна традиція, як феномен чисто соціальний, завжди виступає як альтернативна не лише по відношенню до Релігійної традиції, але й по відношенню до традиції культурної¹⁶.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки необхідно вказати на виключно важливий для формування не тільки історичної динаміки, але також – культурної, навіть особистої ідентичності, статус Духовної Традиції. Така виключність є головною тезою даного тексту, водночас з тезою про безперервну взаємодію Духовної і Культурної традиції, яка, за Хоружим, повинна визначати весь образ історичної процесуальності.

За Хоружим, в кожній історичній формації можна виділити одну ведучу традицію і, крім того, традиції залежні, котрі черпають зміст і мету в головній традиції. В якості останньої незалежно від конкретної історичної формації, філософ вказує на Духовну Традицію¹⁷.

15 Хоружий С., Лекція V з циклу Духовная и Культурные традиции в России, МДУ 27 листопада 2013.

16 Ibidem.

17 За Хоружим, навіть якщо в конкретний історичний момент Духовна Традиція займає маргінальне місце в суспільному житті, завжди може існувати прилегла до неї традиція, через яку Духовна Традиція вирішальним чином впливає на весь культурно-цивілізаційний процес. Остання теза не є самоочевидною. Часто, особливо в секулярних традиціях, духовні практики, що лежать в основі Духовної Традиції оцінюються дуже низько, наприклад, в якості маргінальних феноменів, пов'язаних з психічними захворюваннями.

Причин її виключності Хоружий бачить принаймні три. По-перше, Духовна традиція має онтологічний і мета антропологічний характер, що дозволяє на найбільш повну самореалізацію особистості. Крім того, Духовна Традиція має індивідуалістичний, особистісний характер, що для людини є найбільш репрезентативним. Нарешті, в рамках Духовної Традиції, в глибинах Духовної практики, формуються структури особистості і ідентичності людини.

Релігійна і Народна Традиції мають, насамперед, характер соціальний, колективний. Людина розглядається в них, як частина колективного. Але саме процеси на особистісному, а не соціальному рівні, грають, за Хоружим, вирішальну роль в культурно-цивілізаційній динаміці. Окрім того, подібні процеси відповідальні за формування конкретної людської ідентичності.¹⁸

В ситуації, коли в рамках якої-небудь історичної формації вирішальну роль починають грати інші ніж Духовна традиції, ідентичність уже формується не як результат саморозмикання на Інобуття (онтологічна топіка). Така ідентичність, що з'являється в результаті розмикання на неусвідомлене (онтична топіка) або віртуальне (віртуальна топіка), не має, на думку Хоружого, певної антропологічної повноти. Тому вирішення ключових проблем людського буття в рамках такої урізаної ідентичності стає неможливим — людина, що має таку ідентичність, не в змозі реалізувати себе в повній мірі. За Хоружим, в той момент, коли провідною традицією стає одна з субтрадицій, приміром Народна Традиція, дана формація втрачає динаміку і творчий вектор спрямований до Інобуття. А між тим, саме в ньому, в Інобутті, необхідно шукати невичерпне джерело найглибших змістів і цілей для будь-якої культурно-цивілізаційної формації. Якщо, звичайно, та остання претендує на повноту і універсалізм.

18 В якості прикладу гармонійного співіснування Духовної Традиції і Традиції Релігійної Хоружий говорить про так званий Російський синтез, який мав місце в XIX сторіччі. Саме тоді виникла канонічна російська культура, котра змогла поставити питання, що мають неминущу і універсальну цінність. Мова йде, насамперед, про класичну російську літературу, вплив на котру традиції ізіхазму останніми роками став частим предметом досліджень культурологів, літературознавців і антропологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хоружий С. После перерыва. Пути русской философии / Хоружий С. – Санкт-Петербург. – 2000. – 234 с.
2. Хоружий С. О старом и новом. – Санкт-Петербург. – 2000. – 213 с.
3. Хоружий С. Фонарь Диогена. Критическая ретроспектива европейской антропологии. – Москва. – 2010.
4. Фонарь Диогена. Проект синергичной антропологии в современном гуманитарном контексте. Ред. С. Хоружий. – Москва – 2010.
5. Хоружий С. Новая антропология как наука наук о человеке. Лекція, яка була виголошена в Університеті Яна Павла II у Кракові 14 березня 2013.
6. Хоружий С. Man's Three Far-away Kingdoms: Ascetic Experience as a Ground for a New Anthropology. [Електронний ресурс. Режим доступу: www.synergia-isa.ru].
7. AUDIO. Хоружий С. Духовная и культурные традиции в России. Цикл лекций прочитанных в ноябре / декабре 2013 г. в МГУ, Москва. [Електронний ресурс. Режим доступу: www.synergia-isa.ru].

Roman Turovsky. The Pontifical University of John Paul II Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Synergistic anthropology as a discipline is actively developing, acquiring a scope of application in such fields as literature, psychology and even psychotherapy. In this article we are talking about one of these applications of synergistic anthropology - the original interpretation of the logic of cultural and civilizational processes suggested by Khoruzhy.

Keywords: S. Khoruzhy, synergistic anthropology, cultural and civilizational formations.

Roman Turowski. Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Antropologia synergiczna jako dyscyplina aktywnie się rozwija, nabywając zastosowania w takich dziedzinach, jak, na przykład, literatura, psychologia i nawet psychoterapia. W tym artykule mówimy o jednym z takich zastosowań antropologii synergicznej - oryginalnej interpretacji logiki procesu kulturowego i cywilizacyjnego, zaproponowanej przez S.Chorużego.

Słowa kluczowe: S.Choruży, antropologia synergiczna, kulturalne i cywilizacyjne formacji.